

DOĞU TÜRKİSTAN ABDALLARI ÜZERİNE ON ABDALS OF EASTERN TURKESTAN

ADEM ÖGER   *

Sorumlu Yazar/Correspondence

ALİMCAN İNAYET   *

Öz

Tarih boyunca çeşitli kavimlerin ve milletlerin mücadelelerine sahne olan, değişik dinleri ve kültürleri buluşturan, ticaretin ve sanatın merkezi olma özelliğini gösteren Doğu Türkistan; burada yaşayan Türklerin erken dönemde yerleşik hayata geçmesi nedeniyle zengin bir kültürel birikime ve münbit topraklara sahip olmuştur. Uygur Türklerinin yaşadığı coğrafyanın merkezi bir konumda olması, farklı kavim ve kültürlerin de bu coğrafyada yaşamasına imkân sağlamıştır. Yüzyıllarca ticaret vasıtasıyla kültürleri birbirine bağlayan İpek Yolu güzergâhını barındıran bu coğrafya, 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın ilk yarısında çok sayıda keşif gezisine ev sahipliği yapmıştır. Almanya, İngiltere, Fransa, Japonya, Rusya başta olmak üzere çok sayıda ülke, bilim heyeti oluşturarak çeşitli amaçlarla keşif seferleri düzenlemiştir. Raporlarında veya eserlerinde Doğu Türkistan Abdallarına da yer veren F. Grenard, Paul Pelliot, Albert von Le Coq, Carl Gustaf Emil Mannerheim, Kaarlo Hilden, Gustaf Raquette, Sir Marc Aurel Stein, Ella ve Percy Sykes keşif gezileri yapan başlıca isimlerdir. Bu kâşiflerin Doğu Türkistan Abdalları hakkında verdiği bilgiler, sonraki dönemde Çinli Zhao Xiangru ve Uygur Haşim Turdi, Şeripcan Kasım, Mutellip Sıdıq, İbrahim Muti, Ablet Abbas, Mırsultan Osmanov, Ali Ğopur gibi isimlerin de araştırmalarına kaynaklık etmiştir. Bu çalışmanın amacı, Doğu Türkistan Abdalları üzerine bugüne kadar Batı dünyasında ve Doğu'da yapılan çalışmaları tanıtmak ve Abdalların kökeni, kimliği, dili ve kültürüne ilişkin mevcut çalışmaları değerlendirmektir.

Anahtar Kelimeler: Doğu Türkistan, Uygurlar, Abdallar, Eynular.

Abstract

Uighur Turks living in territories of Eastern Turkestan, which has witnessed to struggles of various tribes and nations throughout history, has brought different religions and cultures together, and which has showed the feature to be center of trade and art, had a rich cultural accumulation and productive territories due to their transition to the settled life in the early period. That geography where Uighur Turks were living was in a central location, enabled also different tribes and cultures to live here. This geography, which had contained Silk Road connecting cultures to each other through trade for centuries, hosted a great number of expeditions in 19th century and

* Prof. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Halkbilimi Bölümü, ademoger@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-1278-2110.

** Prof. Dr., Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, alimcan.inayet@ege.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-8841-4157.

in the first half of 20th century. Many countries including Germany, England, France, Japan and Russia, organized expeditions for various purposes, by establishing scientific committees. Those are the leading names carrying out expeditions, such as Fernard Grenard, Paul Pelliot, August Albert von Le Coq, Carl Gustaf Emil Mannerheim, Kaarlo Hilden, Gustaf Raquette, Sir Marc Aurel Stein, Ella and Percy Sykes etc., who also gave a place to Abdals, living in Eastern Turkestan, in their reports and works. Information on the Abdals of Eastern Turkestan, given by these explorers, become source to names' studies, such as Chinese Zhao Xiangru and Uighur Haxim Turdi, Xeripcan Kasım, Mutellip Sidiq, Ibrahim Muti'i, Ablet Abbas, Mirsultan Osmanov and Ali Ğopur etc. in the next period, as well. Purpose of this study is to introduce studies, carried out until now on the Abdals of Eastern Turkestan in the West and the East, and evaluate the present ones about the Abdals' origins, identities, languages and cultures.

Key Words: Eastern Turkestan, Uighurs, Abdals, Äynu People.

Giriş

Doğu Türkistan'ın güney kesimindeki Kaşgar, Yarkend, Hoten, Lop, Karakaş, Yengisar ve Yengişer bölgelerinde "Abdal" (Zhao, 1985, 12), "Eynu/Heynu" ya da "Şeyhler" diye adlandırılan bir sosyal grup bulunmaktadır (Hayasi vd., 1999, 5-6; Ğopur, 2017, 46-47). Sayıları 6.000 ila 7.000 arasında değişen, bazı araştırmalara göre 30.000 olarak tahmin edilen (Çakmak, 2015, 1481) bu grup, 19. yüzyılın sonlarından itibaren yabancı araştırmacıların ilgisini çekmiştir. F. Grenard, Paul Pelliot, Albert von Le Coq, Carl Gustaf Emil Mannerheim, Kaarlo Hilden, Gustaf Raquette, Sir Marc Aurel Stein, Ella ve Percy Sykes, Otto Ladstätter, Andreas Tietze, Tooru Hayasi gibi bilim insanları saha araştırmaları ve gözlemleri sonucunda Abdallarla ilgili önemli bilgiler kaydetmişlerdir. Son dönemlerde ise Uygur bilim adamlarından Mir Sultan Osmanov, Haşim Turdi, Sabit Rozi, Tahircan Muhammed, Mutellip Sidiq, Ablet Abbas, Eli Ğopur ve Çinli bilim insanlarından Zhao Xiangru, Wang Jianxin Abdallar üzerine çok önemli çalışmalar yapmışlardır (Ladstätter-Tietze, 1994, 7-50; Ğopur, 2016, 9-42).

Şekil 1: Doğu Türkistan Haritası

Yapılan çalışmalar sonucunda söz konusu grubun kökeni, dili, kültürü ve sosyal yapısı ile ilgili önemli veriler elde edilmiştir. Ancak dil ve kültür açısından yaşadığı coğrafyalardaki Uygur Türklerinden farklılık gösteren ve uzantısı Anadolu'da da önemli bir zümreyi teşkil eden Abdalların Doğu Türkistan coğrafyasındaki durumu üzerine ülkemizde pek çalışma yapılmamıştır. Dolayısıyla bu çalışmanın amacı, Doğu Türkistan Abdalları üzerine bugüne kadar Batı dünyasında ve Doğu'da yapılan çalışmaları tanıtmak ve Abdalların kökeni, kimliği, dili ve kültürüne ilişkin mevcut çalışmaları değerlendirmektir.

1. Doğu Türkistan Abdalları Üzerine Yapılan Bilimsel Çalışmalar

1.1. Batı Dünyasında Yapılan Çalışmalar

Doğu Türkistan'da yaşayan Abdallar hakkında bilgi veren ilk kişi, Fransız kâşif, yazar ve diplomat Fernand Grenard'dır. Fransız hükümetinin desteğiyle 1891 yılında Doğu Türkistan'a seyahat eden Grenard, uzun süren bu keşif gezisiyle ilgili raporunu *Mission Scientifique dans la Haute-Asie (Yukarı Asya'ya Bilimsel Bir Misyon)* adıyla 1898 yılında yayımlamıştır. Seyahat ettiği coğrafyanın genel özellikleri, bu coğrafyada yaşayan toplulukların kültürleri, dilleri ve sosyal yaşamına ilişkin önemli veriler elde eden Grenard, bu verileri üç bölüm halinde eserinde etraflıca anlatmıştır. Eserinin 1. bölümünün ek (*appendice*) kısmı "Çin Türkistan'ında Belirli Etnik Gruplar" başlığını taşımaktadır ve bu kısımda Moğollar, Kırgızlar, Sarıgöllüler, Loplular, Dolanlar, Çingeneler ve Abdallar hakkında bilgi vermiştir. Grenard, 1893 yılında Doğu Türkistan'ın çeşitli vahalarına dağılmış, yerleşim yerlerinden uzakta yaşayan ve toplumun geneli tarafından hor görülen Keriye yakınlarında yaklaşık elli, Çerçen'de ise yedi veya sekiz aile olduğunu ve bu zümreye "Abdal" denildiğini, onların ise kendilerini "Eynu" şeklinde adlandırdığını belirtir. Onların Türk komşularından ayırt edilemediğini, ancak diğerlerinin anlamadığı temelde Farsça olan özel bir

dil konuştuklarını ve neredeyse sadece kamış hasır imalatı ile uğraştıklarına vurgu yapar. Bu zümrenin önceden toprağa sahip olmadığını, Yakup Bey döneminde Abdallara küçük devlet arazisi verildiğini belirten kâşif, Müslüman olmalarına rağmen Türkler onlarla ekmeklerini paylaşmaz ve kız alıp vermezler, çünkü onların İmam Hasan ile Hüseyin'i şehit edenlerin torunları olduğuna ve bu nedenle de sürüldüklerine inanıldığını ifade eder. Grenard, "Abdal" ve "Eynu" kelimelerinin kökenlerini açıkladıktan sonra, onların 8. yüzyılda bu coğrafyaya geldiklerini belirtir, halk arasında bu zümrenin kökenine ilişkin anlatılan sözlü kültür ürünlerini özetler ve dillerinin Farsça kelimelerden oluştuğunu belirterek kelime örneklerini inceler (Grenard, 1898, 303-315).

20. yüzyılın başında Hindistan'ın kuzeyine ve Doğu Türkistan coğrafyasına çok sayıda keşif seferi düzenleyen Marc Aurel Stein'in 1900-1901, 1906-1908, 1913-1916 yıllarında gerçekleştirdiği Türkistan keşif seferleri öne çıkan üç seyahatidir. M. Aurel Stein, 1906-1908 yıllarındaki ikinci seyahatini konu alan eserinde, Hoten civarındaki gezisinde Çakılık'tan gelip Miran'da işçi olarak çalışan iki Abdal'ı konuştukları dile ilişkin derleme yapmak için bir süre yanında tutar. Bu kişilerden Abdallar hakkında derlediği bilgiler ve kendi gözlemlerini şu şekilde özetlemek mümkündür:

"Bunlar, Türkistan'da genellikle 'Abdallar' olarak bilinir ve tarım havzasının batı kısmındaki vahaların birçoğunda dilenerek ve hasır dokuyarak geçinirler. Bunlar, küçük yarı göçebe kolonileri bulunan çingene benzeri bir kabiledir. Farsça kelimelerle dolu olan dilleri, İran tarafından göç ettiklerini açıkça gösterir. Dillerinde komşularından ödünç alınan Türkçe ek ve biçimler yer alır, ayrıca bu dil kökeni henüz izlenemeyen garip unsurlarla karışmış bir dildir."

Stein, gözlemlerine şöyle devam eder:

"Bu iki Abdal, tuhaf ve kaypak görünüşlü adamlar olup yıllar önce Hoten yakınlarındaki Tamağıl'dan gelmiş, Çakılık'tan kadınlarla evlendikleri için kendi dillerinin büyük bir kısmını unutmuşlardır. Ancak gece oturmalarımızda, geriye kalan dilsel birikimi usulüne uygun şekilde onlardan derledim."

Loplular gibi onların antropometrik kayıtlarını da aldığını söyleyen araştırmacı, bu iki Abdal'ı şöyle tarif eder:

Tarım havzasının dış kısımlarını işgal eden bu zümrenin güney vahaların çok daha eski ve iyi görünümlü nüfusundan ayırt edildiği çıkık elmacık kemikleri, dar-yarık gözleri, seyrek sakalları gibi o tuhaf Tatar özelliklerinin bu sonuncularda ne kadar güçlü bir şekilde belirgin olduğunu tekrar tekrar fark ettim. Bir nesil öncesine kadar bu Loplular göçebeydiler ve dayanıklı yaşam tarzları sayesinde hepsi de aşırı soğuk ve sıcak, buz gibi kış fırtınalarının ve yazın sadece toz fırtınalarıyla rahatlaman sivrisine zararlılarıyla berbat iklimlerin birçok dezavantajından etkilenmeyen sağlıklı bir yapıya sahip görünüyorlardı. Sonuç olarak Abdal, gut hastalığına yakalanmış ve büzüşmüş seksenliklerle dolu görünüyordu (Stein, 1912, 501-503).

Şekil 2: Abdal'dan Kaşgar'a Doğru Yola Çıkan Antika Konvoyu (Stein, 1912, 498)

İsveçli gezgin, seyyah, kâşif ve coğrafyacı Sven Hedin, Lopnur Gölü ve çevresinde gezdiği yerleşim yerleri hakkında bilgi verirken kendinden 11 yıl önce aynı yerleri ziyaret eden ve kayık ile yolculuk yapan Nikolay Prjevalski'nin haritasıyla ve verdiği bilgilerle karşılaştırma yapar. Burada Lopnur Gölü, ona bağlı akarsular ve kenarında kurulan Abdal köyünden Çarkılık'a yaptığı tekne yolculuğunu detaylıca anlatır. Burada Hedin'e Abdal köyünün reisi olan 80 yaşındaki Küçekhan rehberlik etmiştir. Araştırmacı, Güney Lopnur'un ilk yerleşimine ilişkin şu bilgiyi nakleder: "Bu yer, Küçekhan'ın dedesi Numet Bey tarafından kurulmuştur. Küçekhan'ın anlattığına göre dedesi Numet Bey 25 yaşında buraya gelmiş ve atalarının balık tuttuğu gölün kenarına bu köyü kurmuştur ve onun torunları hala burada yaşıyor. Hesabıma göre bu yerin kuruluşu 175 yıl önce oldu ve bu da 1720 yılına denk gelmektedir (Hedin, 1898, 878-881)."

Araştırmacı, yerleşim yerinin kuruluşu ve burada Abdalların yaşadığı bilgisini vermektedir.

132. HABDAL LABOURERS FROM CHARKLIK.

Şekil 3: Çakılık İlçesinden İki Abdal (Stein, 1912, 432)

20. yüzyılın başında Doğu Türkistan Abdalları üzerine müstakil bir yazı kaleme alan ilk araştırmacı, Asya tarihi ve kültürü alanındaki çalışmalarıyla tanınan Paul Pelliot'tur. 1907 yılında Paynap Abdalları üzerine yayımladığı çalışmasında, ilk olarak Grenard'ın Abdallar hakkında verdiği bilgileri nakletmiş, "Abdal" kelimesinin Arapça ve Osmanlı Türkçesindeki karşılıklarını değerlendirmiş, ardından "Paynap" adının etimolojisi ve kökeni ile "Han Arık" yerleşiminin özellikleri hakkında bilgi vermiştir. Pelliot, gittiği yerleşim yerleri hakkında bilgi verirken daha önce bölgeyi ziyaret eden Sven Hedin ve M. Aurel Stein'in verdiği bilgilerle karşılaştırmalar yapmıştır. Abdallara ilişkin ise Grenard'ın Çerçen ve Keriye Abdallarının diğer Uygurlarla evlenmediğini belirttiğini; Paynap'ta ise durumun öyle olmadığını, Abdalların büyücülük yaptıkları için diğer Uygurların onların gizil güçlere sahip olduklarına inandıklarını, Abdalların giyimlerinin bölgedekilerle aynı olduğunu, birçoğunun tarımla uğraştığını, bir kısmının ise göçebe yaşadığını, bu göçebe ve tüccarların Kıpçakça ve Hintçe kelimeleri bildiklerini belirtir. Pelliot, köyden ayrılırken iki Abdal'ı yanına alarak Kaşgar'a götürür ve onlardan Abdalların dili ile ilgili derlemeler yapar. Derlediği kelimelere de çalışmasında yer veren araştırmacı, M. Grenard'ın verdiği bilgide Keriye Abdallarının Küfe'den geldiklerini iddia ederken, Paynap Abdallarının yüzlerce yıl önce atalarının Darvet'ten geldiklerini söylediklerini nakleder. Köyde türbesi bulunan Hoca Oğul Fettah Allah Gazi'nin köye yerleşen ve köyü kuran ilk kişi olduğu ve zamanla onun dört çocuğundan gelişen Paynap köyünde 400 hane Abdal'ın,

Tazğun'da ise 5 hane Abdal ailenin yaşadığını belirtir. Pelliot; Abdallar kendilerine Eynu diyorlar ve Gilaman adını da kullanıyor, ancak Eynu, M. Grenard tarafından olduğu kadar benim tarafımdan da çok az biliniyor. Dilbilimsel açıdan bakıldığında, Abdal lehçesindeki Türkçe olmayan sözcüklerin çoğu, Farsça kökenlidir. Ancak Paynap Abdallarının lehçesi Keriye abdallarınıninkinden oldukça farklıdır, diyerek iki Abdal yerleşimindeki kelime hazinesinin ayrı olduğuna dikkat çeker. Çalışmasının sonunda Pelliot, Paynap Abdallarından derlediği bilgilerin onların kökeni ve Çin Türkistan'ına yerleşmelerinin nedenleri hakkında bir sonuca varmak için yeterli olmadığını, ancak M. Grenard'ın Keriye Abdalları hakkında daha önce ileri sürdüğü iki hipotez arasında seçim yapılabileceğini belirtir ve kanaatini şöyle aktarır:

“Abdallar ya Çingenelerin bir çeşidi olacaktır ya da M. Grenard'ın yapmaya meyilli olduğu ve benim daha muhtemel olduğuna inandığım gibi, onlar şüphesiz İslam'ı Kaşgarya'ya ilk getiren Şii soyundan gelenlerdir.” (Pelliot, 1907, 115-139)

20. yüzyılın başında Doğu Türkistan'a giden Alman arkeolog ve kâşif Albert von Le Coq, 1906 yılında Turfan keşif gezisinden dönerken Hoten'de birkaç gün geçirmiş ve burada bir grup Abdalla görüşme yaparak onlar hakkında önemli bilgiler kaydetmiştir. Abdallardan dinlediğini nakleden kâşif; Türkistan, Çin tarafından tekrar alınca Yorungkaş çevresindeki Tamağıl köyüne, önceden göçebe yaşayan 40'a yakın Abdal'ın yerleştiğini ve bunların çiftçilikle uğraştığını, geçimlerini kalbur, süpürge, kaşık yaparak, müzik çalarak ve dilenerek sağladıklarını belirtir. Bu grubun kendilerini Müslüman olarak gördüklerini, ancak diğer topluluklarla evlilik yapmadıklarını, onlarla birlikte yemek yemediklerini ve tütün içmediklerini belirtir. Abdalların özel bir dile sahip olduklarını aktaran kâşif, dilin temelde Türkçe olduğunu, ama Türkler tarafından anlaşılmayan kelimelere sahip olduğunu ifade ederek çalışmasında bu kelimelere yer verir. Abdalların dış görünümünün Türkistan'da yaşayan diğer insanlarla aynı olduğunu, ancak bu insanların diğer toplumlar tarafından değersiz görüldüğünü belirten araştırmacı, Abdalların diline ilişkin Grenard ve Pelliot'tan yararlanarak karşılaştırmalar yapmıştır (Le Coq, 1912, 413-426).

C. G. Mannerheim, 1906-1908 yılları arasında Hazar denizinden Pekin'e kadar tüm Asya'da bir keşif gezisi yapmıştır. Ekim 1906'da Kaşgar'dan Pekin'e uzun bir yolculuk yapmış ve gezdiği coğrafyadaki toplulukların dilleri, gelenekleri, etnik yapıları ve arkeolojik alanları üzerine önemli veriler toplamıştır. Hoten ve çevresinde yaşayan Uygurlara ilişkin gözlemlerini de anlatan araştırmacı, Hoten civarında Abdalların yaşadığı yerleşim yerleri ve onların kültürel yapısına ilişkin önemli bilgiler aktarır. Mannerheim, burada yaşayanların ilginç bir dilenci kabilesi olduğunu, İmam Hüseyin'in öldürülmesi üzerine ülkelerinden sürüldüklerini ve buraya yerleştiklerini, Tamağıl kabilesine mensup olduklarını ifade ettiklerini, çevrede yaşayan diğer Müslümanlar tarafından sevilmediklerini ve bunun nedeninin de kısmen Müslümanların İmam Hüseyin'in yasını tuttıkları dönemi onların bir bayram günü gibi kutlamaları ve dilenci olmaları olduğunu belirtir. Bir gece Tamağıl'da kalan araştırmacı, köydeki yaşlı bir molladan Abdalların kökenine ilişkin bilgi vermesini ister. O da 1300 yıl önce Kerbela olayında bu zümrenin Yezid taraftarı olduğunu ve İmam Hüseyin'in öldürülmesi üzerine şehirden sürüldüklerini, halkın Hive, Merv, Iraz (Hindistan), Musul, Hemedan ve Çin Türkistan'ındaki kasabaların yakınlarına yerleştiklerini anlatır. Şimdi ise Hoten civarında Givos ve Yorungkaş yakınlarındaki Tamağıl köylerinde; Yarkent'te Kerembağ caddesinde ve şehrin yakınındaki Hayranbağ köyünde; Kaşgar bölgesinde Han Arık'a yakın Paynap ve Keriye yakınlarındaki Oka köyünde yaşadıklarını belirtir. Araştırmacı, geceyi geçirdiği Tamağıl köyünün başlangıçta yedi evle kurulduğu, şimdilerde ise ortalama beş kişinin yaşadığı 77 evin bulunduğu bilgisini verir (Mannerheim, 1969, 92-94).

İsveçli Gustaf Raquette (1871-1945), Stockholm ve Lund'daki tıp eğitiminin ardından İsveç Misyon Topluluğu'na katılmış ve 1896'dan 1921 yılına kadar belirli aralıklarla Doğu Türkistan'da özellikle Kaşgar ve Yarkent'te misyoner olarak çalışmıştır. Burada dil ile ilgili araştırmalar yapmış, el yazması eserler toplamış ve günlük hayata ilişkin etnolojik ve folklorik malzemeler derlemiş ve ülkesine döndükten sonra konuyla ilgili çok sayıda kitap ve makale yayımlamıştır (Berbercan, 2017, 43-44). Raquette, 1906 yılında Yarkent'te C. G. Mannerheim ile tanışmış ve Abdallar üzerine onunla yoğun fikir alışverişinde bulunmuştur. Raquette, Abdalların Doğu Türkistan'a uzun zaman önce göç ettiğini ve nesilden nesle dilenci olarak yaşamlarını sürdürdüğünü belirtir. Bunun sebebinin de Kerbela'da Hz. Muhammed'in torunu Hüseyin'in şehit olurken onları lanetlemesinden kaynaklandığını ifade eder. Abdalların 19. yüzyılın ortalarına kadar köylerinde izole bir yaşam sürdürdüklerini ve çoğunlukla dilenerek geçindiklerini, daha sonra yavaş yavaş yerleşik hayata geçtiklerini ve çevredeki topluluklarla evlilikler yaptıklarını belirten Raquette, Abdalların artık kendilerini yabancı görmediklerini ve sorulduğunda gerçek soylarını kesin bir dille reddettiklerini söyler. Dilencilik Abdallar için geleneksel bir meslek olduğuna vurgu yapan Raquette, varlıklı olanların bile yılda bir kez, genellikle sonbaharda, dilenci çantalarını omuzlarına atıp ülkenin uzak bölgelerine seyahat ederek dilendiklerini belirtir (Raquette, 1940, 3-15). Ayrıca Raquette, Hoten'deki Abdal yerleşim yerlerinde bulunan türbelerde bulunduğu el yazması tezkiyelerden Abdalların kökeni veya soyu hakkında bilgiler elde etmeyi ümit etmiş, lakin bu el yazmalarından onların tarihi hakkında somut bir veri elde edememiştir.

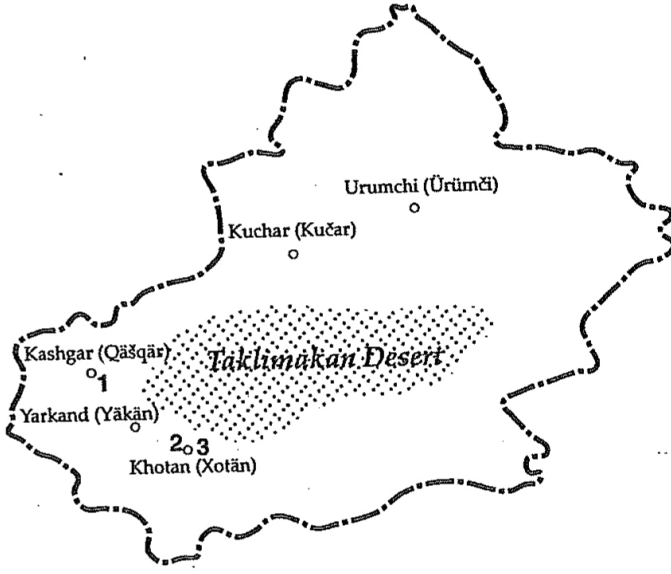
Şekil 4: Lopnur Gölü Kıyısında Yaşayan Abdallar (Stein, 1912, 531).

1915 yılında kardeşi Percy ile birlikte Doğu Türkistan'a keşif gezisi yapan Ella Sykes, Kaşgar, Hoten ve Yarkent gibi şehirlerde sosyal yaşam, nüfus ve coğrafya gibi hususlarda bilgi vermiştir. Sykes, Doğu Türkistan'daki etnik grupların demografik yapısını şöyle özetler:

Çin Türkistan'ının nüfusu 13.000'i Fergana'dan gelen Tacikler, 6000'i Çinliler, 5000'i Hintliler ve 1000'i Abdalilerden oluşmaktadır. Abdaliler, Horasan veya Herat Abdalileri, şimdiki Dürraniler ile akrabalık iddia etmektedirler. Yerel olarak Kербela'da İmam Hüseyin'i katleden Yezid'in soyundan geldiklerine inanılır. F. Grenard ve E. Stein'in abdallar hakkındaki görüşlerini de değerlendiren Sykes'in Abdaliler şeklinde adlandırdığı grup Abdallardır (Sykes, 1920, 242).

Kaarlo Hilden, C. G. Mannnerheim'in 1906-1908 yılları arasında yaptığı Asya keşif gezisi, 1940 yılında kapsamlı bir rapor olarak yayımlanmış ve bu raporda yer alan antropolojik ölçümler ve gözlemler bilimsel açıdan incelenmek üzere Kaarlo Hilden'e verilmiştir. Hilden, Mannnerheim'in verilerini ve özellikle Abdalların kafatasına ilişkin ölçümleri ve fotoğrafları değerlendirmiş ve Abdalların antropolojik yapısının belirgin bir şekilde Yakın Doğu'ya işaret ettiğini, asıl vatanlarının tam olarak bilinmemesiyle birlikte Mezopotamya olabileceğini dile getirmiştir. Dilbilimsel incelemelerin de aynı sonuca vardığını belirten araştırmacı, her halükârda Abdalların şimdiki yerleşim yerlerine çok uzak batıdan geldiği şeklindedir (Hilden, 1949, 72-77).

Doğu Türkistan Abdalları ve dilleri üzerine en kapsamlı çalışmalardan biri Otto Ladstätter ve Andreas Tietze tarafından yapılmıştır. Eserde, ilk olarak Doğu Türkistan Abdalları hakkında bilgi veren F. Grenard, Paul Pelliot, Albert von Le Coq, Carl Gustaf Emil Mannnerheim, Kaarlo Hilden, Gustaf Raquette, Aurel Marc Stein, Ella ve Percy Sykes, Zhao Xiangru ve Haşim Turdi, Şeripcan Kasım, Mütellip Sıdıq ve Otto Ladstätter ve Andreas Tietze'nin çalışmaları kısaca tanıtılmıştır. Ardından Abdalların kökeni ve kimliğine ilişkin yaklaşımlar, "sosyokültürel gözlemler", "antropolojik gözlemler", "halkın kendini tanımlaması" ve "halk ismine dayalı hipotezler" başlığı altında tartışılmıştır. Abdalların dilinin incelendiği bölümde ise dilin genel tanımı, Abdalların dil özellikleri ve sorunlu kelimeler etraflıca incelenmiştir. Eserin sonunda Doğu Türkistan yer adları dizini ve çeşitli raporlara göre Abdalların yaşadığı yerlerin listesi verilmiştir. Bu çalışmada, Doğu Türkistan Abdallarına yer veren kaynaklardaki bilgiler değerlendirilmiş, ancak araştırmacılar tarafından antropolojik ve dilbilim verilerinden hareketle Abdalların kökenine ilişkin bir görüş ortaya koymamışlardır (Ladstätter-Tietze, 1994).

Şekil 5: Doğu Türkistan'da Yaşayan Abdalların Yerleşim Alanları
(Hayasi vd., 1999, 12)

Doğu Türkistan ve Uygur kimliği üzerine önemli çalışmalar yapan Ingvar Svanverg, Abdallara da yer veren bir çalışmada, Abdalların kendilerini “Eynu” olarak adlandırdıklarını, gezgin müzisyenlik, sepetçilik, elekçilik ve diğer küçük el sanatları yaptıklarını, dilencilik ve seyyar satıcılıkta mahir olduğunu ve heterodoks Müslümanlar (Alevi) olarak bilindiklerini belirtir. Abdalların gizli dillerine dair kayıtların olduğunu, Uygurca konuştuklarını ancak çevredeki halklar tarafından anlaşılmayan kendi argolarının bulunduğu dikkat çeken araştırmacı, Abdallar olarak sınıflandırılan Şii etkisindeki bu gezgin grupların, batıda Anadolu’dan doğuda Kaşgarya’ya kadar Sünni Müslüman Türk dilinin konuşulduğu tüm bölgelerde bilindiğini ancak Doğu Türkistan Abdalları hakkında fazla bir şey bilinmediğine vurgu yapar. Gezgincilerin Paynap (Kaşgar), Tamağıl ve Givus (Hoten), Hayran Bağ (Yarkend), Oka (Keriyeye) köylerinde ve bölgenin güney kesimindeki başka yerlerde onlarla karşılaştığını, bazılarının Yarkent’in belirli mahallelerinde ve muhtemelen diğer şehirlerde de yaşadığını belirtir (Svanberg, 1996, 268-269).

Doğu Türkistan Abdalları ile ilgili son dönemde saha verilerine dayalı çalışmalardan birini Hayasi Tooru, Sabit Rozi, Tahircan Muhammat ve Wang Jianxin yapmıştır. Japonya Eğitim, Bilim, Spor ve Kültür Bakanlığı’nın desteklediği bir proje ile 1997 yılında Kaşgar’a bağlı Yengisar ilçesi Hanarık kasabasına bağlı Şeyhler (Paynap); Hoten’e bağlı Givoz/Gerboz/Hanikent ve Hoten’in Lop ilçesine bağlı Tamağıl köyünde derlemeler yapan ve elde ettikleri verileri yayına dönüştüren araştırmacılar, eserin önsöz kısmında “Bu raporda ‘Eynu’ ismini kullanıyoruz, ancak bu isim sadece Hoten vilayetindeki Tamağıl köylüleri tarafından kullanılıyor, başka yerlerde ya bilmiyor ya da aşığılayıcı bir özellik taşıyor. Ancak, böyle bir gerçeğe rağmen ‘Eynu’ adını kullanmaya karar verdik, çünkü güney Şincang’a dağılmış bu insanları adlandırmak için elimizde tek bir alternatif isim var: ‘Abdal’. Ancak bu isim ‘Eynu’dan daha aşığılayıcı olarak algılanabilir.” demektedirler. Bu durum, bu zümre için kullanılan her iki adlandırmanın da bölgede aşığılayıcı bir ifade olduğunu göstermesi bakımından önemlidir (Hayasi vd., 1999, 5-6).

Hayasi ve ekibi, kâşiflerden sonra saha araştırması yaptığı ve sahada elde ettiği verileri değerlendirdiği için onların konuyla ilgili görüşlerine burada daha detaylı yer vermek yerinde olacaktır. Araştırmacılar, Abdalların yaşadığı coğrafya ve adlandırmaya ilişkin olarak şu bilgiye yer verir: Uygurlar arasında “Abdal” adı verilen küçük insan grupları yaşamaktadır. Esas olarak tarım havzasındaki Taklamakan Çölü’nün güneybatı sınırı boyunca seyrek olarak dağılmışlardır. Gözlemediğimiz kadarıyla, onları ve dillerini “Eynu” olarak adlandırmak uygun görünmüyor, çünkü sadece bir köydeki (Tamağıl) insanlar, kendilerini bu isimle adlandırıyor. Ancak, böyle bir gerçeğe rağmen, onları ve dillerini “Eynu” olarak adlandırmaya karar verdik, çünkü yalnızca “Eynu” olmayan insanlar tarafından kullanılan gerçek ortak isim “Abdal”, güçlü bir şekilde aşağılayıcı imalar taşıyor. “Eynu (Aynu)” kelimesinin anlamı ve etimolojisi net değildir. Bu bilgi, bölgede zümrenin geneli için yaygın kullanımın “Abdal” ifadesi olduğunu göstermektedir (Hayasi vd., 1999, 11).

Araştırmacılar, Abdalların yaşadığı Paynap köyünün nüfusu ve geçim kaynaklarına ilişkin olarak da özetle şu bilgileri nakleder:

Paynap köyünün nüfusu 1345, hane sayısı ise 245’tir. 18 hane tam zamanlı çiftçi; 55 hane çay ve kuru meyve ticareti yapan tüccar; 12 hane günlük kullanım için diğer ürünlerin ticaretini yapanlar; 45 hane restoran işletmecisi; 27 hane marangoz, terzi, fotoğrafçı veya el sanatları işçisi; 70 hane köy köy dolaşarak Uygur erkek çocuklarının sünnetlerini gerçekleştiren sünnetçi; 18 hane ise belirli bir mesleğe sahip değildir. 1950’lerden önce köylülerin çoğunun ebeveynlerinden miras kalan geleneksel meslekleri olduğunu ve dilencilikle uğraştığı belirtilen eserde, günümüzde ise yerel yönetimin teşviki ve modern eğitimin yaygınlaşması nedeniyle, köylüler arasında bir iş olarak dilenmenin özellikle genç nesil arasında nadir hale geldiği ancak atalarının kendilerine bıraktığı geleneksel yaşam tarzını sürdüren birkaç kişinin hâlâ varlığından söz edilmektedir (Hayasi vd., 1999, 19-20).

Araştırmacılar, saha araştırmasında 2000 kelime tespit etmişler ve bu kelimelerin tamamına eserde yer vermişlerdir. Abdalların dil özelliklerini incelemelerinin sonucunda, özetle şu sonuçları ifade etmişlerdir: Eynu dili ile modern Uygurcanın standart lehçesi arasındaki fark kelime hazinesinde yatmaktadır. Yani Eynucanın standart lehçede bulunmayan kendine özgü bir kelime hazinesine sahip olduğu söylenebilir. Eynucanın gizli bir dil olarak kullanıldığı düşünüldüğünde, yabancılar için anlaşılabilir hale getirme ihtiyacı, yabancı unsurların bu kadar geniş ölçekte kullanılmasının nedeni olabilir. Genel anlamda Eynuca, modern Uygurca ile aynı fonolojik, morfolojik ve söz dizimsel yapıya sahiptir. Farklılık sadece kelime dağarcığında bulunmaktadır. Bununla birlikte, Eynucanın söz varlığının kaynak dili ya da dilleri ve bu söz varlığının ortaya çıkış süreci hâlâ sorgulanmaya açıktır (Hayasi vd., 1999, 34).

Hayasi Tooru, 1997 yılından sonra 1999 ve 2001 yıllarında da Abdallarla ilgili saha araştırmalarını sürdürmüş ve yeni yayınlar kaleme almıştır. 2000 yılında, Abdalların dilini incelediği çalışmasında, Abdalların köylerinin Taklamakan Çölü’nün güneybatı sınırı boyunca, Kaşgar’dan Hoten ve Keriye’ye kadar uzanan bölgede seyrek olarak dağıldığı, Abdallarının nüfusuna ilişkin tahminlerin 1.000 ile 20.000 arasında değiştiği, saha çalışması sırasında Eynu dilini konuşanların tamamının Modern Uygurca’yı ana dilleri olarak konuştuklarını gözlemediği bilgisine yer vermiştir. Eynu olmayan Uygur halkı arasında Abdalların iki dili olduğunun iyi bilindiği ve “Bir Abdal’ın dilinin altında başka bir dili vardır.” şeklindeki sözün yaygınlığına dikkat çeker. Araştırmacı Eynu dilinin oluşum ve kullanımına ilişkin görüşleri şöyle özetler ve sonuca bağlar: Eynu dilinin toplumsal işlevine ilişkin olarak iki farklı görüş öne sürülmüştür. Bunlardan biri, Eynu dilinin Abdalların ana dili olduğu ve çoğunlukla evde konuşulduğudur. Diğeri ise Abdalların komşu Uygurlardan sosyal olarak ne ka-

dar ayrılmış olsalar da anadillerinin Uygurca olduğu ve Eynu dilinin Uygurca sözcük biçimlerini Uygurca olmayanlarla değiştirerek kasıtlı bir sözcük manipülasyonu yoluyla Uygurcadan oluşan gizli bir dil olduğudur. İkinci görüşü savunan araştırmacı, mevcut veriler ve çalışmaların Uygurca ve Uygurca olmayan (çoğunlukla Farsça) unsurlar arasındaki ikiliğin Eynu dilini iç içe geçmiş karma bir dil olarak nitelendirmek için yeterince açık olmadığını, bunun ancak bir olasılık olabileceğini belirtir (Hayasi, 2000, 433-439).

Doğu Türkistan Abdallarına çalışmasında yer veren bir başka araştırmacı Justin Jon Rudelson'dur. Araştırmacı, Uygur folklorcu Nizamdin Yüsüp'ün Uygurları "Dolanlar", "Loplular", "Abdallar", "Keriyeliler", "Kaşgarlılar", "Doğu Uygurları (Turfan ve Kumul)", "Gulcalılar" veya "Tarançiler (İli)" şeklinde yedi gruba ayırdığı bilgisini verdikten sonra bu gruplardan her birinin yaşadığı coğrafya ve sosyo-kültürel yapısı hakkında ayrı ayrı bilgi verir. Abdallarla ilgili olarak da Abdallar, Alevi veya Şii etkisindeki Ortodoks İslam'ı uygulayan gezgin bir gruptur. Bu grup fakirdir ve dilenmek için yalvarır. Bu nedenle, diğer Uygur grupları genellikle dilencileri "Abdallar" olarak adlandırır ve Uygur Abdallar sıklıkla sünnet yapmaya çağılır (Rudelson 1997, 24) bilgisine yer verir. Araştırmacı, bir başka çalışmasında da Mannerheim ve diğer gezginlerin Abdallarla ilgili verdikleri bilgileri özetler (Rudelson- Jankowiak, 2004, 303).

Stephen A. Wurm, kuzeybatı Çin'de konuşulan Eynu ve Hezhou dillerini incelediği çalışmasında, bu dillerin ortaya çıkışını İpek yolu üzerindeki ticaret ve kültürel etkileşime bağlar ve Eynu dili hakkında özetle şu bilgilere yer verir: "İki hibrit, karma dilden biri olan Eynu dili, Şincang'ın batı kısımlarında Kaşgar'dan Yarkent ve Hoten'e ve Aksu'dan doğuya doğru birkaç bin insan tarafından konuşulur. Bu dilin varlığı ve konuşanlarının olduğu yüzeysel olarak yüzyıldır bilinmektedir." Grenard'ın Abdallarla ilgili verdiği bilgiyi de değerlendiren araştırmacı, Abdalların Şii soyundan olup 8. yüzyılda Türkistan'dan geldiğini, onların dilinin köken olarak Farsça olduğunu, ancak gramer açısından Uygur Türkçesi olduğunu belirtir (Wurm, 1997, 241-245).

Lars Johansen, Türk dili haritasını değerlendirdiği çalışmasının Doğu Türkistan diyalektleri kısmında, Eynu dili hakkında önceki dönemlerde yapılan çalışmalarını özetlemiş ve önemli değerlendirmelerde bulunmuştur. Eynu dilini konuşanlarının sayısının 30.000 civarında tahmin edildiğini belirten araştırmacı, onların Kaşgar, Yarkent, Aksu ve Hoten'e bağlı yaşadıkları yerleşim yerleri ve dilleri hakkında genel bilgiler vermiştir (Johansen, 2001, 21-22).

M. Dwyer Arienne, Çin'de tehlikedeki Türk dillerini ele aldığı çalışmasında, "Sarı Uygurlar", "Salarlar", "Fu-yu Kırgızları", "Abdallar (Eynu)", "Dolanlar" ve "Dağlılar" şeklinde adlandırdığı grupların dilleri hakkında bilgi vermiştir. Abdalların diline de temas eden araştırmacı, Eynu dilinin Uygur Türkçesi içinde değerlendirildiğini belirtmiştir (Arienne, 2016, 3-4).

1. 2. Doğu Türkistan'da Yapılan Çalışmalar

Doğu Türkistan'da Abdallar ile ilgili çalışmalar 1970'li yılların sonlarından itibaren başlamıştır. Konuyla ilk çalışmayı Haşim Turdi ve Zhao Xiangru başlatmıştır. Bu iki bilim insanı 1976 yılında Hoten'in Gevoz köyünde Abdalların dili üzerinde saha çalışması yapmış, topladığı dil verilerini yeni Uygur Türkçesiyle karşılaştırmış, aralarındaki müşterek ve farklı unsurları tespit etmeye çalışmıştır. Araştırmacılar yeni Uygur Türkçesinde kullanılan 4300 sözcüğü seçerek bunları Eynu dilindeki karşılıklarıyla mukayese etmişler, bunlardan 1200 sözcüğün farklı olduğu, 3000 sözcüğün ise ortak olduğunu tespit etmişlerdir. Araştırmacılar "Eynu" diye adlandırdığı Abdal dilinin İran dil grubuna ait olduğu, ama yeni Uygur Türkçesinin

etkisinde “karma dil” oluştuğu, gramer bakımından yeni Uygur Türkçesi gramerine tabi olduğu sonucuna varmıştır. Söz konusu çalışma “Eynu Tilidiki Sanlar” başlığıyla, Çince olarak, 1981 yılında “*Milli Dil ve Edebiyat*” adlı dergide; 1982 yılında da “Şincang Abdallirinin Tili” başlığıyla *Til Tetqiqati* dergisinde yayımlanmıştır. 1985 yılında ise Eynu Tili ve Eynu Tilidiki Sanlar başlığıyla Şincang Daşö *İlmiy Journili*’nin 1. sayısında yeni Uygur Türkçesiyle yayımlanmıştır (Zhao, 1985, 122-127).

Doğu Türkistan Abdalları üzerine 1985 yılında Mutellip Sıdıq, “Eftalitler Qovmi ve Ular Qollinivatqan Til Toğrisida, Şeyhler ve Patçiyim Maziri” gibi makaleler yayımlamış, “şeyh” adıyla da anılan Abdalların etnolojik olarak eski Eftalitler ile ilişkili olduğunu ileri sürmüştür. Ayrıca Sıdıq, “abdal” sözcüğünün kökenini “suyu kesenler”, “suyu engelleyenler” anlamındaki Farsça bir sözcüğe dayandırmış ve bu zümrenin İran ve Afganistan topraklarında yaşayan büyük bir kabilenin adı olduğunu belirtmiştir (Göpur, 2016, 37).

1997 yılında Ablet Abbas “*Şeyhlerning Etnik Menbesi Toğrisida Bezi Karaşlirim*” başlıklı makalesini yayımlamış, makalede “şeyh” adıyla anılan Abdalların etnik kökeniyle ilgili görüşlerini ortaya koymuştur. Araştırmacı makalesinde “*Şeyh Paynap*” köyünde yaşayan Abdallar hakkında genel bilgi vermiş, “abdal” ve “şeyh” sözcüğü üzerinde durduktan sonra, bu isimlerle anılan grubun kökeniyle ilgili rivayetleri değerlendirmiştir. Araştırmacıya göre, “Şeyh”, yani Abdalların dili Türkçe ile karışmış Samani Taciklerine dayanmaktadır (Abbas, 1997, 76-81).

2004 yılında Hoten diyalekti üzerine kapsamlı bir çalışma yapan Mirsultan Osmanov, çalışmasında Hoten’de yaşayan Abdalların dili ve kökeni hakkında da önemli bilgiler vermiştir. Abdalların Hoten’in Lop ilçesine bağlı Tamağıl, Keriyeye ilçesine bağlı Kaçun, Çira ilçesine bağlı Okadı, İliçi ilçesine bağlı Aktaş rayonunun Givoz (Gérboz) köylerinde yaşadıklarını belirten araştırmacı, onların dillerinin günümüz Uygur edebi dilinde yer almadığı gibi Uygur dilinin başka diyalekt ve şivelerinde de kullanılmayan az sayıdaki Arapça ve Farsça kelimelerden oluşan dil kullandıklarına dikkat çeker. Bu zümrenin kullandığı dilin Kaşgar’ın Yeñişer ilçesine bağlı Hanarık’ın kuzeydoğusunda yer alan Şeyhler (Kösey Kışlak, Şeyhler, Şillen Tériki, Döñ Çaka mahalleleri) köyünde de kullanıldığını belirterek bunu bir dil olarak adlandırmanın yanlış olacağını söyler. Abdalların kökenini Ak Hunlar’a bağlayan görüşleri de dil açısından değerlendiren araştırmacı, Abdalların köken itibariyle Uygur olduğunu, dillerinin de Uygurcanın güney diyalekti (Hoten ve Kaşgar) olduğunu ifade eder (Osmanov, 2004, 4-28).

Şeripcan Kasım, 2008 yılında yayımladığı “Hotendiki Abdallar ve Ularning Tili Hekkide” başlıklı çalışmasında, Hoten bölgesindeki Abdalların dili ile ilgili yabancı bilim insanlarının çalışmalarından bahsetmiş, sonra söz konusu bölgedeki Abdalların yerleşim merkezleri, nüfusu ve sosyal durumları hakkında bilgi vermiştir. Ayrıca “abdal” sözcüğü ve Abdalların kökeniyle ilgili bir değerlendirme yaptıktan sonra, Abdallar arasından derlediği 234 sözcüğü cümledeki kullanım bağlarıyla birlikte vermiştir (Kasım, 2008, 78-90).

Doğu Türkistan’da Abdallarla ilgili en kapsamlı ve sistemli çalışmayı Eli Göpur yapmıştır. Bunun için onun 2016 yılında yayımladığı Şincangdiki Abdallar Üstide *Tetqiqat* adlı kitabını örnek göstermek mümkündür. Söz konusu kitap 5 bölümden oluşmaktadır. Kitabın “Abdalların Genel Durumu” başlığını taşıyan 1. bölümünde Abdalların yerleşim bölgeleri ve merkezleri, ayrıca nüfuslar hakkında genel bilgiler verilmiş, sonra yurtdışı ve yurtiçinde Abdallar ile ilgili yapılan bilimsel çalışmalar değerlendirilmiştir. Kitabın 2. bölümü “Abdalların Kökeni” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde araştırmacı Doğu Türkistan Abdallarının adı, etnik terkihi, kökenleriyle ilgili görüşler ve rivayetler, Abdalların Eftalitler, Çingeneler ve dervişlerle ilişkisi in-

celenmiştir. “Abdalların Dili”ne ayrılan 3. bölümde ise Abdalların dili ve özellikleri, Abdalların diliyle ilgili araştırmalar, Abdal dilini etkileyen dil unsurları incelenmiştir. Kitabın 4. bölümü “Abdalların Sosyo-Ekonomik Yapısı”na ayrılmıştır. Bu bölümde Abdalların dilencilik ve sünnetçilik meslekleri, çiftçiliği ve esnafılığı incelenmiştir. “Abdalların Örf Adetleri ve Kültürü” başlığını taşıyan 5. bölümde Abdalların örf adetleri, yemek, evlenme, defin, giyim kuşam adetleri, Abdalların kültürü, eğitimi, koşuk ve rivayetleri incelenmiştir. Ayrıca ek olarak “Abdalların dilindeki çözülemeyen sözler” verilmiştir (Çopur, 2016, 1-310).

1.3. Türkiye’de Yapılan Çalışmalar

Türkiye’de Doğu Türkistan’da yaşayan Abdallardan ilk bahseden M. Fuad Köprülü olmuştur. Köprülü, 1935 yılında yayımladığı *Türk Halkedebiyatı Ansiklopedisi*’nin “Abdal” maddesinde, Abdal adlandırması üzerinde dururken “Afganistan’daki Dürrânî kabilesiyle de vaktiyle Abdali ismiyle tanınmış olduğu gibi, bugün Şarkî Türkistan’da Abdal ismini taşıyan bir zümrenin mevcudiyeti de meydana çıkarılmıştır.” (Köprülü, 1935, 23-24) demektedir.

Türkiye’de Doğu Türkistan Abdalları ve Batı dünyasında o konuda yapılan çalışmalara temas eden ise Ali Duran Gülçiçek tir. Araştırmacı, 2003 yılında yayımladığı makalesinde F. Grenard, P. Pelliot ve Albert Von Le Coq’un çalışmalarından kısaca bahsetmiştir (Gülçiçek, 2003, 84-87).

Doğu Türkistan’da yaşayan Abdalların özellikle dili konusunda ülkemizdeki tek çalışma Serkan Çakmak tarafından kaleme alınmıştır. Araştırmacı, Eynu şeklinde adlandırdığı Abdalların coğrafya ve nüfusu, günlük yaşamları, kökenleri hakkında bilgi verdikten sonra Eynuca’nın ses bilgisi, biçim bilgisi, söz dizimi ve söz varlığı üzerinde durmuştur. Çalışmanın sonunda, Eynu dilinin Anadolu Abdallarının gizli diliyle benzerlik gösterdiği belirtilmiştir (Çakmak, 2015, 1480-1499).

2. Doğu Türkistan Abdalları Üzerine Yapılan Çalışmaların Değerlendirilmesi

Bilim insanları, “Abdal” adının kökenini “Eftalit” ya da Arapça “bedel” sözcüklerine dayandırarak açıklamaktadır. Bu adı “Eftalit” sözcüğüne dayandıranların gerekçesi, “Abdal” sözcüğü tarihi kaynaklarda Ak Hunların karşılığı olarak geçen “Hetal”, “Heftal”, “Haital”, “Eftal” ya da “Eftalit” sözcüğüne yakın olmasıdır. Çince kayıtlarda Ak Hunları ifade etmek için kullanılan “ya-da” sözcüğü eski Çince “Abdal” sözcüğüne yakın biçimde telaffuz edilir (Abbas, 1997, 78-79; Çopur, 2016, 37 42, 45, 46, 58-59). Dolayısıyla “Abdal”, Ak Hun demek olan Eftal ya da Eftalit sözcüğünün fonetik değişime uğramış biçimidir.

“Abdal” adını “bedel” sözcüğüne dayandıranlara göre ise “Abdal”, Arapça “karşılık”, “temsilci” ya da “şahit” anlamına gelen “bedel” sözcüğünün çoğul biçimidir (Çopur, 2016, 56-61). Sözcüğün etimolojisini “abni dalda qılğucu”, yani suyu kesenler, suyu engelleyenler anlamındaki Farsça bir kelime dayandırmaya çalışanlar da olmuş (Abbas, 1997, 76) ama bu açıklama fazla ciddiye alınmamıştır (Çopur, 2016, 44-45).

Abdalların tasavvufi boyutu göz önüne alındığında, sözcüğün kökünün Arapça “bedel” sözcüğünden gelmiş ihtimali daha kuvvetlidir. Tasavvufi açıdan Abdallar, Allah aşkı ve fenafillah için bu dünyaya sırtını çevirmiş, terk-i dünya eylemiş, bu yolda bedel ödemiş insanlardır. Türkiye’deki çalışmalarda da bu son görüş üzerinde bir uzlaşma söz konusudur. Kasım’a göre “Abdal” sözcüğü Hoten ağzında “sünnetçi”, “derviş” ve “sahil”, yani “heybesi omzunda, sapayı çalarak diyar diyar gezip dilencilik yapan kişi” anlamlarına gelmektedir (Kasım, 2005, 31; Kasım, 2008, 79). Bilim insanları çalışmalarında, “Abdal” sözcüğüne “dilenci” ve “sünnetçi” gibi anlamların yüklendiğini belirtmektedirler (Çopur, 2016, 42, 62). Uygurca sö-

zlüklerde ise “Abdal” sözcüğü, “kalender”, “divane”, “dilenci” olarak açıklanmıştır (UTIL, 1999, 1). Dolayısıyla yeni Uygur Türkçesinde “Abdal”, “dilenci”, “divane”, “qelender/kalender” ile eş anlamlı olarak kullanılır. Fuad Köprülü de “Abdal” sözcüğünün “şaşkın”, “sersem”, “ahmak,” “budala” anlamlarına geldiğini, bir kısım serseri, dilenci dervişlerin bu isimle anıldığını kaydetmiştir (Köprülü, 1935, 23).

Abdalların Hoten bölgesinde bulunan bir kolu kendilerini “Eynu ya da “Heynu” olarak adlandırmaktadırlar. Bu sözcüğün etimolojisi tartışmalıdır. Bazı araştırmacılara göre, bu sözcük iki öğeden oluşur, yani: Ey + nu. Bunlardan “Ey” zamir olup “o”, “şu” anlamındadır. “Nu” ise “kulübe”, “çadır”, “yabancı”, “tuhaf adam” gibi anlamlara gelmektedir. “Eynu” sözcüğü “yoksul”, “divane/dilenci”, “bilgili kişi”, “molla” anlamında kullanılmıştır. “Göçebe”, “mukim olmayan, yurt gezen” anlamı da bulunmaktadır (Kasım, 2005, 30-31; Göpur, 2016, 9, 31, 47-48).

Abdallar için “Şeyhler” adının da kullanıldığı bilinmektedir. Araştırmacılara göre, bu isim onların yerleştikleri yerlerdeki mezarlar temelinde konulan “Şeyhler Köyü” adından gelir (Göpur, 2016, 46). Abdallar kenar mahallelerde, genellikle bir mezarın etrafında yerleşmektedirler (Göpur, 2016, 2). Bundan anlaşılıyor ki buradaki “Şeyhler” mezara bakanlar ya da mezarla ilgilenenler anlamında kullanılmıştır. Uygur Türkleri arasında mezar ya da türbelere bakan kişilerden “maşayih” olarak bahsedilmesi bu bağlamda anlamlıdır³. Çinli bilim adamı Şen Wei Abdalları; Abdal (sünnetçi usta), âşık (koşuk söyleyerek dilenen), bahşı (fal bakan) olmak üzere üç gruba ayırmaktadır (Göpur, 2016, 42).

Doğu Türkistan Abdallarının kökeniyle ilgili tartışmalar hâlâ devam etmektedir. Araştırmacıların bazıları bunların kökenini Çingenelere, bazıları Araplara, bazıları İran’daki belli bir dinsel gruba, bazıları da Hun/Ak Hunlara (Çakmak, 2015, 1483-1485; Göpur, 2016, 66-71) bağlamaktadırlar. Abdallar ise kendi kökenlerini; Hz. Ali’nin soyundan olan İmam Muhammed Gazali’nin takipçileri olarak İslam yolunu açmak için Kufe’den gelenlere, Ebu Müslim tarafından sürgün edilen Yezid taraftarlarına, Karahanlılar döneminde Hoten Budistlerine karşı yapılan savaşta Karahanlılara yardım için gelen İslam askerlerine dayandırmaktadırlar (Grenard, 1898, 309; Pelliot, 1907, 139; Mannerheim, 1969, 92-94; Sykes, 1920, 242; Abbas, 1997, 78-79; Göpur, 2016, 70-82). Abdalların yaşadığı bölgelerde “Eskalan”, “Kufe”, “Guzer” gibi yer adlarının bulunduğu bakarak, bunların Irak’tan geldiğini iddia edenler de olmuştur (Kasım, 2008, 79).

Abdalların kendilerine has özel ya da gizli bir dili bulunmaktadır (Hayasi vd., 1999, 34; Çakmak, 2015, 1494). Örneğin:

Telpe hes pinhanu bediri peşt! “Yöneticiler gelmiş, hepiniz saklanın!”

Hane kes eçiğ. “Evde adam çok.”

Hane hest zenbi eçiğ. “Evde kadınlar çoktur.”

Hane rod groy. “Eve yöneldi.”

Koniğa deşleyli. “Geri dönelim.”

Mozanı ündüm. “Çizmeyi giydim.”

Kes sova bisyar. “O adamda para çoktur.”

Serpuş konem. “Başıma tumak giydim.”

Nazen gilaptu. “O evlenmiş.”

Ka giylep kelduk. “Halı alıp geldik.”

Sepçi huladuk. “Kavun yedik.” (Kasım, 2008, 80-82)

Araştırmacılara göre, Abdalların dili, Hint-Avrupa dil sistemine bağlı İran dil grubuna ait olup, Yeni Uygur Türkçesinin derin etkisiyle “karışık/karma dil” özelliği kazan-

1 Ancak Kasım’ın verdiği bilgiye göre, Abdallar mezar ve meşayihlere ilgi duymazlar (Kasım, 2008, 80).

mıştır. Abdal dilinde Farsça kökenli sözcükler baskındır. Abdallar kendi çevresinde Abdal dili, toplumsal ilişkilerde ve kamusal alanda Yeni Uygur Türkçesi konuşmaktadırlar (Çopur, 2016, 141-148). Günümüzde Abdal dilini kullananların gittikçe azalmaya başladığı ve yaşlılar arasında kullanıldığı bilinmektedir (Kasım, 2008, 79). Abdallar fiziki yapısı itibarıyla Uygur Türklerinden farklılık arz etmektedirler. Kasım'ın tespitine göre, Abdallar kaşları genellikle çatık, alnı geniş, burnu uzun, çeneleri daha uzun, yüzü sakal bıyıkla kaplı, kulakları kalın, gözbebekleri simsiyahtır (Stein, 1912, 501-503; Kasım, 2008, 79-80).

(خەتەنە قىلىشنىڭ تەييارلىق باسقۇچى، 2007 - يىلى 10 - ئاي،

خانئېرىق)

Şekil 6: Sünnet Hazırlığı Yapan Bir Abdal (Çopur, 2016, 175).

Abdalların İslam fütuhatının ilk dönemlerinde Doğu Türkistan bölgesine gelen Şii kolonizatörlerin torunları olduğunu düşünenler de vardır. Bunlar Sünni'ymiş gibi görünmeye çalışsalar da inançlarında Şiiliğe ait unsurlar barındırmaktadırlar. On İki İmam'a saygı gösterirler, her yıl Hz. Hüseyin'in yasını tutarlar (Grenard, 1898, 303-315; Çakmak, 2015, 1483). Dilenirlerken "Hak! Balagerdan Nahşibendi pirim!" derler (Çopur, 2016, 167-169). Zikir, sema, Yeseviye ve Nakşibendiye'ye mensup şairlerin şiirlerini ezberleme ve okuma Abdalların önemli dinsel faaliyetleri arasındadır (Çopur, 2016, 197-220). Bunlar Abdalların belli dinsel grup ya da tarikatlarla olan ilişkisini de gösterir. Kasım'a göre, Abdallar İmam Şafi mezhebindendirler (Kasım, 2008, 80).

Abdallar kendilerine has yaşam tarzıyla da dikkati çeker. Abdalların temel uğraşları dilencilik ve sünnetçiliktir. Dilencilik, ister yoksul isterse zengin olsun, Abdalların uğraştıkları geleneksel mesleklerinden birisidir. Kendi açıklamalarına göre, İmam Hüseyin şehit edildikten sonra, yurtlarından ayrı düşünce dilenciligi meslek edinmek durumunda kalmışlardır (Mannerheim, 1969, 91-93; Hilden 2011, 73; Çopur, 2016, 162-163). Abdallar her zaman değil, mevsimsel olarak dilencilik yapmaktadırlar. Genellikle buğdaylar biçilip harman edilirken ya da sonbaharda ürün toplanırken

dilencilige çıkarlar. Eskiden dilencilige çıkarken araç olarak at, eşek ya da araba kullanırlarken, günümüzde motosiklet kullanmaktadır. Dilencilik yapılırken yanlarında ip iğne, tarak, ayna, süpürge, kaşık, elek gibi gündelik yaşamda gerekli eşyaları da götürüp satarlar (Çakmak, 2015, 1483; Ğopur, 2016, 164). Abdallar arasında dilencilik yapmayan ya da yapamayanlara kız verilmediği bilinmektedir. Çünkü Abdallarda dilencilik temel geçim kaynağı olarak kabul edilir (Ğopur, 2016, 165-166). Kendi aralarında dilencileri; dilenci (divane), orta halli dilenci (divane) ve pasif dilenci (divane) olmak üzere üçe ayırırlar. Bunlardan birinci gruba giren dilenciler yılda 9 ay, ikinci gruba giren dilenciler yılda 6 ay, üçüncü gruba giren dilenciler yılda 3 ay dilencilik yaparlar (Ğopur, 2016, 167-169).

Abdalların diğeri bir geleneksel mesleği sünnetçiliktir. Atadan oğula geçebilen bu meslek peygamber sünnetini yerine getirmek ve geçimi sağlamak amacıyla icra edilmektedir (Ladstätter, Tietze, 1994, 90; Ğopur, 2016, 169-170). Son dönemlerde sünnetin hastanelerde ve doktorlara yaptırılmaya başlaması üzerine, bu meslek ciddi bir rekabetle karşı karşıya kalmışsa da kırsal kesimlerde yine de Abdallara müracaat edilmektedir (Ğopur, 2016, 171). Abdallar sünnetçiliği daha çok bahar ve sonbaharda yapmakta, sünnetçilik yaparken mesleği yanında götürdükleri çocuklarına da öğretmektedirler. Sünnette ustura, kamış mandal ve pamuk kullanırlar (Ğopur, 2016, 171-172). Abdallar dilencilik ve sünnetçiliğin yanı sıra çiftçilik, kerestecilik, lokantacılık, hasırcılık, halıcılık, tohumculuk, keçe boyacılığı, boyama işleri, fal bakma işleriyle uğraşırlar (Kasım, 2008, 80; Ğopur, 2016, 181-189).

(خه تنه ئوستىدىكى سۈننەتچى، 2007 - يىلى 10 - ئاي، مارالبېشى ناھىيە سېرىقبۇيا بازىرى)

Şekil 7: Sünnetçi Bir Abdal'ın Mesleğini İcrası (Ğopur, 2016, 177).

Abdallar kapalı bir toplumdur. Başka yerden gelen memur ve yöneticileri kabul etmezler. Genellikle dışarıya kız vermez ve dışarıdan da kız almazlar (Kasım, 2008, 80; Çakmak, 2015, 1483). Evlilikte ebeveynler söz sahibidir. Geline beyaz gelinlik giydirmezler. Gelini ateşten atlatmazlar. Sır saklamaya önem verirler.

Dışarıya karşı çok hassastırlar. Yemeklerde erkelerle kadınlar aynı sofraya oturmazlar. Ölüm adetlerinde ölen kimsenin mezarına tuğ dikmek vardır (Göpur, 2016, 197-220).

Sonuç

Doğu Türkistan'da “Abdallar”, “Eynular” ya da “Şeyhler” adlarıyla bilinen bir topluluk bulunmaktadır ki kendine has özellikleriyle birçok etnolog, antropolog, dilci, tarihçi, sosyolog ve folkloristin dikkatini çekmiştir. Doğu Türkistan'ın Kaşgar, Yarkend, Hoten, Lop, Karakaş, Yengisar ve Yengişer gibi bölgelerinde yaşayan ve nüfusları 30.000 olarak tahmin edilen bu topluluk hakkında bugüne kadar çok sayıda bilimsel çalışma yapıldığı görülmektedir. Yapılan çalışmalar sonucunda elde edilen bilgilere göre, söz konusu topluluk leksik bakımından Farsça, gramer bakımından Uygur Türkçesi karışık, dolayısıyla yerli halk tarafından kolay anlaşılmayacak özel ve gizli bir dil kullanmaktadır. Yerli halkla iletişimde Uygur Türkçesi kullanırlar. Kökenleri itibariyle “Eftal” ya da “Eftalit” olarak adlandırılan Ak Hunlara; İslam'ı Kaşgar'a getiren Şii Müslümanlara; Kerbela'da İmam Hüseyin'i katleden Yezid'in soyuna ve İranlı bir topluluğa dayandırılmaktadır. Bu konudaki tartışmalar hala devam etmektedir. Abdallar geçimlerini genellikle dilencilik ve sünnetçilikle sağlamaktadırlar. Dolayısıyla Uygur Türkleri arasında “abdal” sözcüğü “kalender”, “divane”, “dilenci” anlamlarını kazanmıştır. Kısmen çiftçilik ve ticaret ile de uğraşırlar. Fala bakan ve müzisyenlik yapanlar da bulunmaktadır. Abdallar fiziki yapısı itibariyle Uygur Türklerinden farklılık arz etmektedirler. Genellikle çatık, alnı geniş, burnu uzun, çeneleri daha uzun, kulakları kalın, gözbebekleri simsiyahtır. Abdallar kapalı bir toplum özelliği taşımaktadırlar ve dışarıya karşı çok hassastırlar. Yaşadıkları bölgelerde diğer topluluklarla pek bir araya gelmezler ve onlarla evlilik yapmazlar.

Kaynaklar/References

Abbas, Ablet. “Şeyhlerning Etnik Menbesi Toğrisida Bezi Karaşlirim”. *Şincañ İctimaiy Penler Tetkikati* 3 (1997), 76-81.

Berbercan, Mehmet Turgut. “İsveç Türkolojisinde İki Bilgin: Gustaf Raquette ve Gunnar Jarring”. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi* 10 (2017), 42-54.

Çakmak, Serkan. “Tarım Havzası Abdallarının Gizli Dili: Eynuca”. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* 4/4 (2015), 1480-1499.

Dwyer, Arienne M. “Endangered Turkic Languages of China”. *Tehlikedeki Türk Dilleri C. 1.* ed. Süer Eker - Ülkü Çelik Şavk. Astana: Uluslararası Türk Kazak Üniversitesi, 2016, 431-450.

Grenard, F. “Appendice: Races Particulières de Turkestan Chinois”. *J.-L. Dutreuil De Rhins Mission Scientifique dans La Hute Asie 1890-1895 Deuxième Partie Le Turkestan et Le Tibet étude Ethnographique et Sociologique*. Paris: 1898, 303-315.

Gülççek, Ali Duran. “Abdallar”. *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 25 (2003), 83-98.

Ğopur, Eli. “Şincangdiki Abdallarniñ Etnik Menbesi Üstide Kayta İzdiniş”. *Şincang İctimaiy Penler Tetqiqatı Jörnili* 3 (2009).

Ğopur, Eli. “Şincangdiki Abdallarniñ İctimaiy İgiliki Toğrisida”. *Şincang İctimaiy Penler Tetqiqatı Jörnili* 3 (2010).

Ğopur, Eli. “Şincangdiki Abdallarniñ Tili Toğrisida Tetqiqat”. *Şincang İctimaiy Penler Tetqiqatı Jörnili* 1 (2011).

- Ğopur, Eli. Şıncangdiki Abdallar Üstide Tetqıqat / The Abdals In Xinjiang. Ürümqı: Şıncang Üniversitesi Neşriyatı, 2016.
- Hayasi, Tooru. "Lexical Copying in Turkic: The Case of Eynu". *Studies on Turkish and Turkic Languages (Turcologica)* 46 (2000), 433-439.
- Hayasi, Tooru vd. *A Şeyxil Vocabulary –A Preliminary Report of Linguistic Research in Şeyxil Village, Southwestern Xinjiang*. Kyoto: Department of Linguistics, Faculty of Letters, Kyoto University, 1999.
- Hedin, Sven. *Through Asia Vol. II*. 1898.
- Hilden, Kaarlo. "The Abdals in Eastern Turkestan From an Anthropological Point of View". *Journal of the Royal Central Asian Society* 36/1 (1949), 72-77.
- Johansen, Lars. *Discoveries on the Turkic Linguistic Map*. İstanbul: Swedish Research Institute in İstanbul, 2001.
- Kasım, Şeripcan. "Hotendiki Abdallar ve Ularnıñ Tili Hekkide". *Hoten Pedagogika Aliy Tehnikom İlmiy Jornili* 4 (2005), 30-35.
- Kasım, Şeripcan. "Hotendiki Abdallar ve Ularnıñ Tili Hekkide". Şıncang Üniversitesi İlmiy Jornili 3 (2008), 78-90.
- Köprülü, M. Fuad. *Türk Halkedebiyatı Ansiklopedisi Sayı 1*. İstanbul: Burhaneddin Basımevi, 1935.
- Ladstätter, Otto-Andreas Tietze. *Die Abdal (Äynu) in Xinjiang*. Wien: Verlag Der Österreichischen Akademie Der Wissenschaften, 1994.
- Le Coq, August Albert von. "Die Abdal, in: Baessler-Archiv, Band II, Leipzig/Berlin 1912". çev. Ali Serinkoz. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 103 (2022), 413-426.
- Mannerheim, Carl Gustaf. *Across Asia from west to East in 1906-1908*. Netherlands: 1969.
- Muti, İbrahim. "Yipek Yolıdiki Kedimki Halklar ve Tiller". İbrahim Muti İlmiy Makaliliri. Beijing: Milletler Neşriyatı, 1990, 231-264.
- Osmanov, Mirsultan. *Hazirki Zaman Uyğur Tilining Hoten Diyalekti*. Ürümqı: Şıncang Halk Neşriyatı, 2004.
- Pelliot, Paul. "Les Âbdâl des Païnâp", *Journal Asiatique*, Séer 9, (1907), 115-139.
- Raquette, Gustaf. *Muhammeds Religion: ett tvärsnitt genom Islams oplitiska och religiösa liv fram till vara dağar*. Svenska missionsförbundets förl. Stockholm, 1935.
- Raquette, Gustaf. "Collection of Manuscripts from Eastern Turkenstan An Account of the Contents Across Asia from West to East 1906-1908". ed. C. G. Mannerheim. Helsinki: 1940, 3-15", çev. Zulhayat Ötkür. *Uluslararası Uyğur Araştırmaları Dergisi*, 8 (2016), 172-182.
- Rudelson, Justin Jon. *Oasis Identities: Uyghur Nationalism Along China's Silk Road*. New York: Columbia University Press, 1997.
- Rudelson, Justin-Jankowiak William. "Acculturation and Resistance: Xinjiang Identities in Flux". *Xinjiang China'a Muslim Borderland*. ed. S. Frederick Starr. New York: Central Asia-Caucasus Institute, 2004, 299-319.

Sartekin, Eziz Ataullah. *Uyğur Xelq Maqal-Temsilliri*. Ürümçi: Şincang Xelq Neşriyati, 2013.

Sıdıq, Mutellip. “Eftalitlar Kovmi ve Ular Kollinivatkan Til Toğrisida”. *Til ve Terjime* 2 (1985).

Sıdıq, Mutellip. “Şeyhler ve Patçiyim Maziri”. *Şincang Pedagogika Universiteti İlmiy Jornili* 3 (1988).

Stein, Marc Aurel. *Ruins of Desert Cathay/Personal Narrative of Explorations in Central Asia and Westernmost China*. London: Macmillan, 1912.

Svanberg, Ingvar. “Ethnic Categorizations and Cultural Diversity in Xinjiang: The Dolans along Yarkand River”. *Central Asiatic Journal* 40 (1996), 260-282.

Sykes, Ella. *Through Deserts and Oases of Central Asia*. London: The Macmillan Company, 1920.

Wurm, A. Stephen. “Two Turkic-Based Hybrid Languages in Northwestern China”. *Turkic Language* 1 (1997), 241-253.

Zhao Xiangru-Haşim Turdi. “Eynu Tili ve Eynu Tilidiki Sanlar”. *Şincang Daşue İlmiy Jornili* 1 (1985), 122-127.